

Р. РАДИЋ
БЕОГРАД

ВУЛКАН ЕТНА КАО КЊИЖЕВНА МЕТАФОРА (ДВА ПРИМЕРА)¹

Вулкан Етна (италијански *Etna*, латински *Aetna*), који се налази на источној обали острва Сицилије, са врхом на 3329 метара надморске висине, а промером кратера од 530 метара, један је од најактивнијих вулкана у свету. Карактерише га око две стотине шездесет бочних купа, такозваних адвентивних кратера. На главном кратеру избијају само паре и гасови, а еруптивна магма излива се кроз споредне кратере. Ерупције овог вулкана су веома јаке, а лава је андезитског, ређе и базалтског типа, па даје стене са плагиогласима и аугитом.²

Етна је највећим делом године под снегом, а њена околина под бујном средоземно-суптропском флором. Тло у подножју вулкана је веома плодно, са бројним виноградима, засадама маслина, разноликог воћа и поврћа, житарица, и као такво омогућава вишеструку жетву. Због тога је подручје око Етне прилично густо насељено, а ту се налазе градови Месина, Катанија, Аћиреале, стара Таормина. Стране средишњег дела вулкана су обрасле шумама бора, кестена и букве, а свуда околу је папрат. У највишем делу Етне тло је углавном прекривено вулканским пепелом и охлађеном и отврдлом лавом, па је вегетација оскудна.³ Етна је више од два пута моћнија и већа од вулкана Везува, свог „суседа и супарника“ који се налази на Апенинском полуострву.

У знатном делу године врхови Етне су под снежним покривачем, па се у написима о овом вулкану у новинама и ревијалним гласилима

---

¹ Овај рад је настао на пројекту бр. 177015 под насловом „Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века“ који финансира Министарство науке Републике Србије.

² *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 2 (Castelo – Firenzuola), Zagreb 1956, 621.

³ *Pomorska enciklopedija*, 2 (Brod – Evp), Zagreb 1955, 700 (Т. Šegota).

могу срести новинарске флоскуле да се „ту сусрећу снег и ватра“ и да је могуће „скијање на вулкану“. Уз то, следи обавезно позивање на грчку митологију, према којој „кад год Етна проради, знало се да предстоји рат, јер тамо богови кују оружје“.⁴ Не заборавља се ни римска митологија, уз подсећање да су Римљани Етну сматрали „пребивалиштем Вулкана – бога ватре, по коме су вулкани и добили име“.⁵

О овом вулкану је још у старом веку састављена анонимна латинска песма у хексаметрима која се зове једноставно „Етна (Aetna)“. Она је својевремено погрешно приписивана римском песнику Вергилију, а у њој су превасходно заступљене поставке теорије вулканизма. У сваком случају, то је најстарије сачувано дело о феномену вулкана и њиховим ерупцијама. Основано се претпоставља да склоност ка физичком, а не митолошком објашњењу, с једне, и сажетост језика, с друге стране, указују на утицај знаменитог римског филозофа и песника Тита Лукреција Кара.⁶

За Етну су везане многе грчко-римске легенде. Према једној од њих, Етна је сицилијанска нимфа, Уранова и Гејина кћи, која је пресудила спор између Деметре и Хефеста око превласти над Сицилијом. Тако је управо њеним именом назван вулкан у коме су се налазиле Хефестове ковачнице.⁷ По другој легенди, Тифон, најмлађе Гејино дете, био је налик на чудовиште јер је имао снажне руке и неуморне ноге, на раменима сто змијских глава, док му је из очију непрестано врцала ватра. Уз то, испуштао је ужасне и застрашујуће урлике. Његову намеру да завлада светом осујетио је Зевс, који је огњеном муњом запалио Тифонове главе и победио га у страшној заподенутој борби. Када се поражен Тифон стрпоштао, цела земља је зајечала топећи се од јаре и огња. Зевс је свог љутог противника бацио у Тартар и притиснуо планином Етном. Управо због тога из ждрела Етне често куљају дим и огањ које у немоћном бесу избацује укроћени и сапети Тифон.⁸

Према сачуваним изворним сведочанствима, Етна је изливала лаву око две стотине пута. Прва позната ерупција догодила се 475. године

---

⁴ Магазин 633, 15. новембар 2009. године, изд. „Политика“, 10–11.

⁵ Исто.

⁶ V. Buhvald – A. Holveg – O. Princ, *Leksikon pisaca, filozofa, teologa antike (grčki, latinski i vizantijski autori): Tuskulum leksikon*, Београд 2003, 89.

⁷ Д. Срејовић – А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, 147.

⁸ Исто, 421.

пре н.е., док су веома снажне ерупције биле 396. и 44. пре н. е, затим година 122, 1169, 1381, 1536, 1669, 1832, 1852, 1886, 1892, те 6. новембра 1928, када је усијана лава разорила већи број насеља у подножју вулкана, затим 1942, 1950, 1955, 1958, 1963, 1971, а њена активност бележи се и 2011, 2012. и 2013 године.⁹ Мада је и последњих сто година било неколико већих ерупција које су изазвале огромне штете, због плодног вулканског тла на падинама ове планине хиљаде људи и даље упорно настањују њену најближу околину. Занимљиво је да је у Другом светском рату Етна била један од циљева савезничке инвазије на Сицилију. У јуну 2013. године овај вулкан дошао је на листу Унескову листу Светске баштине (*World Heritage Sites*).

Бројним легендама које се односе на Етну, а које су настале у античкој епоси, у средњем веку се придружило још једно занимљиво веровање. Покушано је да се чистилиште, поред пакла и раја, треће или „средње“ место, као некакав међупростор на оном свету где неки мртви пролазе кроз искушења,¹⁰ „убицира“ негде на Земљи. Подсетимо се да је теорија о чистилишту (лат. *purgatorium*) образована у окриљу западног хришћанства између 1150. и 1250. године.¹¹ То је у свести житеља латинског света западне Европе био својеврстан прелаз са бинарне структуре загробног света (рај – пакао) на тројну структуру (рај – чистилиште – пакао).¹² Неки од тамошњих хришћанских мислилаца, који су се у потрази за улазом у чистилиште окренули вулканима, усредсредили су се управо на Етну. Тако се према њиховим веровањима, кроз отвор овог вулкана улазило у чистилиште.¹³

Будући да се врх Етне стално пуши, и, наравно, због релативно честих и застрашујућих ерупција током дуге историје, Етна је могла да послужи и као подесна литерарна стилска фигура. У овом прилогу навешћемо два таква примера из богате и разуђене византијске

---

⁹ *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 4, Auckland – London – Madrid – Manila – Paris – Rome – Seoul – Sydney – Tokyo – Toronto 1997¹⁵, 584–585.

¹⁰ О чистилишту в.: *Dictionary of the Middle Ages*, ed. J. R. Strayer, Vol. 10 (Polemics–Scandinavia), New York 1988, 215–217 (D. Callam) /са навођењем најважније библиографије/; *Енциклопедија православља*, књ. 3 (II – III), Београд 2002, 2097 (Г. Д. Мацаревић).

¹¹ Ž. Le Gof, *Nastanak čistilišta*, prev. I. Pavlović, Sremski Karlovci – Novi Sad 1992, 11 (у даљем тексту: *Le Gof, Nastanak čistilišta*).

¹² А. Ј. Гуревич, *Категорије средњовековне културе*, прев. Р. Мечанин, Нови Сад 1994, 357.

¹³ *Le Gof, Nastanak čistilišta*, 14–15.

књижевности, први из почетка IX века, а други из друге половине XII stoleћа.

Иконоборац Лав III (717–741)

Унутрашњи живот Византијског царства у VIII и првој половини IX века у великој је мери обележио спор око култа икона који је у појединим периодима узимао размере немилосрдног обрачуна међусобно супротстављених страна. Истовремено, иконоборство се са разлогом сматра једним од најзанимљивијих феномена хиљадугодишње византијске цивилизације.¹⁴ Суштина ове јереси која је захватила источну Цркву лежи у „одбацавању светих икона, односно немогућности иконе – свете слике као такве“.¹⁵

У огорченом и острашћеном сукобу око култа икона напослетку су победу однели поштоваоци икона. О појединостима ове дуге борбе сазнајемо из дела хагиографске литературе, односно из животописа оних који су пострадали бранећи иконе. У тој књижевности, која није лишена пристрасности и претеривања, главни антијунаци постали су иконоборачки василевси Лав III (717–741) и, поготово, његов син и наследник на трону Константин V Копроним (741–775). Ова двојица царева Сиријске династије су због своје верске политике на неки начин стали раме уз раме императорима Диоклецијану (284–305) и Јулијану Отпаднику (361–363) који су били изразито неомиљени у делима хришћанских писаца.

Један од највећих бораца против иконокластичке политике византијских царева Лава III и Константина V био је Стефан Нови који

---

¹⁴ Литература о иконоборству је огромна, па ћемо навести само неке од важнијих радова: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959 (репринт 1998), 165–211 (у даљем тексту: Острогорски, *Историја*); *Историја Византии*, том 2, Москва 1967, 49–64 (М. Ј. Сюзумов); J. Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, New York 1974, 42–53 ; *Iconoclasm*, Papers given at the Ninth Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975, ed. A. Bryer and J. Herrin, Birmingham 1977, 1–186; P. Schreiner, *Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute*, Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo 34-1 (1988) 319–407.

¹⁵ Р. В. Поповић, *Појмовник црквене историје*, Београд 2004, 135–137.

је рођен у Цариграду око 713. године.¹⁶ Веома рано се обрео на Авксентијевој гори, гласовитом монашком обитавалишту које се налазило дванаест километара југоисточно од Халкедона,¹⁷ где је живео као пустињак у складу са најстрожим захтевима хришћанске аскезе и радио као калиграф. После смрти свог духовног оца Јована, основао је манастир који је постао средиште монашког отпора против иконоборачке политике цара Константина V. Он је наводно саветовао монахе да се пред разузданим бесом царева иконобораца склањају на подручје Црног мора, у Рим, у малоазијску област Ликију или на неко друго место на коме могу бити релативно безбедни. После одбијања да се повинује одлукама тзв. Првог иконоборачког сабора, одржаног 754. године, који је представљао велику победу иконобораца, наступиле су веома мучне године у животу овог калуђера. Врхунац његових страдања била је свирепе ликвидација: нахушкана светина га је на цариградским улицама буквално растргла 767. године.¹⁸

Црква је канонизовала Стефана Новог и прославља га 28. новембра, а његово житије саставио је Стефан, ђакон Свете Софије, око 809. године,¹⁹ дакле у периоду предах између првог и другог таласа иконоборства. Овај хагиографски спис по много чему је најподробнији и најстарији сачувани извештај о иконокластичким прогањањима из времена цара Константина V Копронима.²⁰

На једном месту у *Житију Стефана Новог*, састављач ђакон Стефан бележи како је цар (sc. Лав III) – за кога наглашава да је дивља

---

¹⁶ В. Г. Васильевский, *Житие Стефана Нового*, Труды В. Г. Васильевского, том II, С.-Петербург 1912, 297–350; *Енциклопедија православља*, књ. III (II – III), Београд 2002, 1858 (М. Б. Бојић).

¹⁷ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. А. Р. Kazhdan, I, New York – Oxford 1991, 236–237 (А. М. Talbot) /= *ODB*; *Православная энциклопедия*, том I (А – Алексей Студит), Москва 2000, 147 (А. М. Крюков).

¹⁸ Као година његове смрти у литератури се могу срести и 764. или 765. година. Cf. *ODB*, III, 1955 (А. Р. Kazhdan – N. P. Ševčenko).

¹⁹ Он пише да је житије саставио четрдесет две године после светитељеве погибије. Cf. *ODB*, III, 1955 (А. Р. Kazhdan – N. P. Ševčenko).

²⁰ У раду смо се користили најновијим издањем: *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*, Introduction, édition et traduction Marie-France Auzépy, (Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, vol. 3), Aldershot 1997, 87–178 (у даљем тексту: *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*).

звер (*ho anemeros ther*)²¹ – сазвао своје поданике на збор и међу њима рикао као лав, а „из свог гневног срца, као из планине Етне (*os ex orous Aitnaiou*), бљувао је огањ и сумпор, изговарајући ове сажалења достојне речи: ‘Прављење икона је вештина идолатрије: пред њима не треба падати на колена’.²² Наступајући са радикалних иконоборачких позиција, василевс Лав III је овим речима упозоравао Византинце да се иконе не смеју обожавати.²³

На другој страни, полазећи од изразито иконофилских ставова, ђакон Стефан је бујицу нетрпелјивости и конфесионалне љутине делотворно појачао поређењем са застрашујућим вулканом на Сицилији. Како било, мора се признати да је писац Житија Стефана Новог у својој метафори Етну употребио вешто и веома ефектно.

Рожер II (1130–1154)

Нормани, „људи са севера“, односно део овог племена, спустили су се до јужних делова Апенинског полуострва и ту су створили државу која је обухватала острво Сицилију и делове јужне Италије.²⁴ Односе Византијског царства и Нормана у XII веку обележили су непријатељство и готово непрестани ратни сукоби. Нарочит полет норманска држава је доживела за владавине Рожера II који је најпре био гроф Сицилије (1101/5–1127), затим војвода Апулије и Калабрије (1127–1130), а потом је крунисан у Палерму 1130. године и владао као краљ Сицилије (1130–1154).²⁵

---

²¹ Исти израз „дивља звер (*ho anemeros ther*)“ користе најпре Теодор Синкел за аварског кагана који је предводио чувену аварско–словенску опсаду Цариграда 626. године, а затим и Јован Дамаскин управо за цара–иконоборца Лава III. Cf. *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*, 190 н. 57 (са навођењем изворних података).

²² *La Vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*, 98–99.

²³ *Oksfordska istorija Vizantije*, priredio S. Mango, prev. M. Miloradović – P. J. Marković, Beograd 2004, 173 (P. Karlin–Hejter).

²⁴ Острогорски, *Историја*, 324 сл.; W. B. McQueen, *Relations between the Normans and Byzantium 1071–1112*, *Byzantion* 56 (1986) 427–476.

²⁵ E. Caspar, *Roger II (1101–1154) und die Gründung der normanisch-sicilischen Monarchie*, Innsbruck 1904; F. Chalandon, *Histoire de la Domination normande en Italie et en Sicile*, I, Paris 1907, 355–404, II, Paris 1907, 1–166; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993, 38–39, 50–56, 378–379.

Користећи заузетост византијског цара Манојла I Комнина (1143–1180), који је дочекивао вође Другог крсташког рата и морао да буде у Цариграду, одреди Рожера II освојили су с јесени 1147. године острво Крф и напали поседе Царства у средњој Грчкој и на Пелопонезу. Том приликом су Нормани освојили Коринт и Тебу, два значајна византијска центра за производњу свиле, а мајсторе и постројења пребацили у Палермо. Био је то велики ударац престижу царства Ромеја. Истина, Византија је повратила Крф, али је Рожер II образовао веома снажну антивизантијску коалицију и василевса Манојла I Комнина ставио на многа искушења. Уопште, средину XII столећа обележило је сврставање европских држава у два тешко помирљива тора. Насупрот Византије, Немачке и Венеције стајали су Нормани, Велфи, Француска, Угарска, Срби и, у позадини, папство. Византијском царству је лакнуло када је његов стари непријатељ Рожер II преминуо у Палерму 26. фебруара 1154. године.²⁶ Тек тада је цар Манојло I Комнин могао да се озбиљније окрене својим амбициозним плановима на Западу.

Оновремени византијски аутори са великом нетрпељивошћу и омразом пишу о сицилијанском краљу Рожеру II, па, на пример, за њега наглашавају да је „западни змај“, „Амалик“²⁷ и слично.²⁸ У посмртној беседи Манојлу I Комнину, набрајајући успехе и победе великог василевса, Евстатије, митрополит Солуна,²⁹ међу народима и државама које је василевс укротио и победио наводи и „змаја са острва (sc. Сицилије) који био спреман да огањ своје љутине избаци више но кратер Етне (*hyper krateras Aitnaious*)“.³⁰ Наравно, реч је о Рожеру II и његовим међусобицама са Византијским царством. Историјска је чињеница да је Манојло I Комнин својим замашним плановима на Западу приступио тек по упокојењу норманског краља. Као што је познато, византијска офанзива У Италији уследила је 1155, али је и поред почетних успеха

---

²⁶ Острогорски, *Историја*, 359–360.

²⁷ Амаличани су семитски номадски народ који је био крајње непријатељски настројен према Јеврејима. Уп. О. Mandić, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Zagreb 1969, 37.

²⁸ Cf. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324–1453*, Madison 1952, 422.

²⁹ О беседама које је Евстатије Солунски упутио василевсу Манојлу I Комнину в. В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057–1185). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006, 216, 220–221, 246–250, 252–253.

³⁰ Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula, ed. Th. L. F. Tafel, *Francofurti ad Moenum* 1832 (reprint: Amsterdam 1964), 199 93–95. Уп. Dž. Dž. Norič, *Vizantija: opadanje i propast*, prev. P. Urošević, red. R. Radić, Beograd 2010, 96–97.

завршена поразом и повлачењем са Апенинског полуострва већ следеће 1156. године.³¹

И у овом примеру, као и у оном претходном, синтагма о Етни која бљује огањ употребљена је врло сликовито и убедљиво. Очито је да је вулкан са Сицилије веома подесан за упоређивање са појединим владарима или, уопште, с великим људима који су стварали историју. Када се, међутим, упоређују ова два византијска човека од пера који су вулкан Етну као књижевну метафору вешто и живописно применили, предност је на страни другог. Ђакон Стефан је, истина, био високи црквени функционер почетком IX века, али се тешко може упоређивати са Евстатијем Солунским једним од највећих интелектуалаца које је подарила византијска цивилизација.

---

³¹ Острогорски, *Историја*, 361–362.

R. RADIC
BELGRADE

MOUNT ETNA AS A METAPHOR
(TWO EXAMPLES)

Mount Etna on the east side of the island of Sicily is one of the most active volcanoes in the world. According to the reported original testimonies, Mount Etna erupted lava about two hundred times thus far. The first known eruption took place in 475 BC, and some very strong eruptions occurred in modern times, as well, during 20th and at the beginning of 21st centuries. Etna is often mentioned in many Greco-Roman legends. Due to the fact that there is constant vapor coming out of its crater and because of the relatively frequent and terrifying eruptions during its long history, Mount Etna could also serve as a suitable figure of speech. This abstract contains two such examples from the rich and diverse Byzantine literature, first from the beginning of the 11th century, and second from the second half of the 12th century.

The first example is about the Saint Stephen the Younger who perished in 767 as an avid defender of icons. His hagiography, written by Stephen, deacon of St. Sofia, describes how the Iconoclastic Emperor Leo III (717–741), taking a stand against the cult of icons, was erupting fire and sulfur from his angry heart like Mount Etna. In the second example, the commemorative speech by Eustathius of Thessalonike dedicated to the Emperor Manuel I Komnenos (1143–1180), Roger II of Sicily (1130–1154), great enemy of the Byzantine Empire, was compared to a dragon who threatened to shoot the flame of his anger and rage higher than the crater of Mount Etna. In both examples, the Byzantine men of letters very craftily and effectively used the comparisons of the two monarchs with the volcano in Sicily.